

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע מסעי תשפ"ב

לְצַבְאֲתֶם, בְּיַד רָמָה ! זאת המטרה ביציאה ממצרים !

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

פרשת מסעי, המסיימת את ספר במדבר, מסכמת כמעט את כל התקופה, מהימים בהם החל התהליך של השחרור ממצרים, ועד להגעה לגדות נהר הירדן, מצדו המזרחי מול יריחו, לקראת הקמתה של "מדינת היהודים". בכך גם הושלם השלב הראשון של המבצע שאברהם אבינו החל בו, והוא ייסוד אומה שתנהל את ענייניה הפרטיים והציבוריים בדרך של "וְשִׁמְרוּ דְרָךְ יִקְנֹךְ לְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית י"ח יט).

כאשר ישראל היו עדיין משועבדים למצרים, הבטיח הקב"ה למשה ואהרן: "וַיֹּאמֶר יִקְנֹךְ אֵל מִשָּׁה רָאָה נִתְחַיֵּךְ אֱלֹהִים לְפָרְעָה וְאֶהְרֹן אַחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאָךְ... וְשָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרְצוֹ... וְנִתְחַיֵּךְ אֶת יְדֵי בְּמִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאֲתִי אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁפְטֵים גְּדֹלִים... וּמִשָּׁה בֶן שִׁמְנַיִם שָׁנָה וְאֶהְרֹן בֶּן שְׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה בְּדַבְרֵם אֵל פְּרָעָה" (שמות ז' פסוקים א – ז). וכך היה כמתואר בכתוב: "וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי יִקְנֹךְ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל צְבָאֲתֶם" (שם י"ב נא), ושוב: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ בְּיַד רָמָה" (שם י"ד ח).

ארבעים שנה מאוחר יותר, ספר במדבר מסתיים תוך סיפור יציאת מצרים באותם ביטויים: "אֲלֵה מִסְעֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָצְאוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְצַבְאֲתֶם בְּיַד מִשָּׁה וְאֶהְרֹן... וַיִּסְעוּ מֵרַעְמֶסֶס בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן מִמִּקְדַּת הַפָּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה לְעֵינֵי כָל מִצְרַיִם... וְאֶהְרֹן בֶּן שְׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים וּמֵאֵת שָׁנָה בְּמָתוֹ בְּהַר הַהָר" (במדבר ל"ג א – ג, לט).

בהנהגתם של משה ואהרן, עם ישראל יוצא ממצרים תחת הכינוי **צְבָאֲתִי**, על צְבָאֲתֶם, הכתוב מדגיש גם כי הם יוצאים בְּיַד רָמָה. ננסה להבין מה מסתתר מאחורי ביטויים אלה (חז"ל והראשונים התקשו מאוד בביאור ביטויים אלה, מפאת קוצר היריעה לא נרחיב בדבריהם). לפני כן, נפנה את קוראינו היקרים לדברינו בחמדת ימים לפרשת במדבר תשס"ה, שם הסברנו מדוע מודגש בתחילת ספר במדבר, שהעם שיצא ממצרים חנה "אִישׁ עַל מִתְּנֵהוּ וְאִישׁ עַל דְּגְלוֹ לְצַבְאֲתֶם" (א' נב). ביטויים אלה באים להדגיש כי ישראל יצא ממצרים וזכה לצאת מהשעבוד ומן המיצר, כדי להקים חברה מסודרת ומאורגנת, שחיה מנוהלים על פי חוק, שכולם שווים בפניו. אם אין סדרי שלטון המבוססים על עקרונות צדק, חיינו של הפרט אינם שווים יותר מקליפת השום, וזכויותיו נרמסות ברגל גסה בידי אלימים וליסטים. (עיין בדבריו של הר"ן בתחילת הדרוש האחד עשר וברמב"ם הלכות גזלה ואבדה פ"ה ה"יח). על כן, לאחר היציאה ממצרים, משה נדרש לארגן את העם לחיים במסגרת מחייבת של חוקים, שמטרתם להבטיח את הסדר הציבורי, וממילא את האפשרות למימוש זכויותיו של הפרט "אִישׁ עַל דְּגְלוֹ". חוקים אלה משתנים על פי הזמן והמקום, ועל כן לא פורטו כחלק מחוקי התורה.

אבל ההלכה מחייבת אותנו לציית ל"דינא דמלכותא", כבסיס לאפשרות של חיים ציבוריים ראויים. לכן נסביר כי גם הביטויים שהערגו עליהם לעיל, המופיעים בחלקו הראשון של ספר שמות, בתחילת סיפור יציאת מצרים, והמופיעים שוב בסיכום תקופת המדבר, באים להדגיש כי עם ישראל יצא ממצרים ועומד להיכנס לארץ כחברה מסודרת. הם מייצגים מלכות שמים, שמשמעותה הוא חברה שחיה על פי כללי צדק וצדקה, ולכן בני ישראל זכאים לכינוי **צְבָאֲתִי**. הם יוצאים בְּיַד רָמָה בגלוי, מערכת השלטון שלהם, תחת הנהגת משה ואהרן, פועלת בשקיפות. רק כך ניתן להבטיח כי אין משוא פנים ואין פעילות "מתחת לשולחן", הכל גלוי, ניקיון כפיים ציבורי מובטח כערך עליון, ויש מוסדות ביקורת שמאפיינים חברת מופת.

הבה נתפלל כי נזכה להמשיך לבנות את מדינת ישראל, שהוקמה על ידי העם שחזר מן המיצר ועלה לארץ ישראל, אחרי למעלה מאלפיים שנות גלות. דווקא בימי בין המצרים צריך לחזק את הכיוון של **לְצַבְאֲתֶם בְּיַד רָמָה**, שלטון נקי משחיתות, חוק וסדר ובטחון אישי לכולם והכל בשקיפות מלאה.

לְעֵינֵינוּ זְשׁוּמָה

הרב די"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	גב' ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד	הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	מר משה וסרצוג כ' בתשרי תשפ"א	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א
מר שמואל וגב' אסתר שמש י"ז בסיוון / כ' באב	מר זליג וגב' שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל בת מלכה ברכה ומשה	גב' נועה רבקה בת מלכה ברכה ומשה	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א
הרב אשר וגב' סוזן וסרטייל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף	ר' מאיר וגב' שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' שבט	מר יצחק טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א	גב' צפורה בת יונה דונייר נלב"ע י"ב אדר א'	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א
ר' אליהו כרמל וגב' מלכה טובע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	הרב ראובן וחיה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	לע"נ דוד צבי טרשנסקי בן יצחק ז"ל ונעמי הי"ו. נלב"ע כ"ח באייר	מר יצחק ז"ל ונעמי הי"ו. נלב"ע כ"ח באייר	

לע"נ בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל
א' מנחם אב תשפ"א

חֵמְדַּת שְׁנַת הַשְּׁבַע

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית מורנו מבית 'ארץ חמדה'

בעיית ייצוא פירות השביעית

בשבוע שעבר למדנו שאסור להוציא את פירות השביעית לחוץ לארץ, ועמדנו על שני טעמים מרכזיים לכך:

- בחוץ לארץ לא רגילים לקיום מצוות התלויות בארץ. ישנו חשש שלא ישימו לב שאלו פירות שביעית, ולא ישמרו על קדושתם כראוי.
- פירות השביעית צריכים להתבער דווקא במקומם, בארץ ישראל.

עמדנו על היחס בין חובת הביעור לבין איסור ההוצאה לחוץ לארץ. חובת הביעור נובעת מהחובה שאכילת פירות השביעית תהיה בתודעה מתמדת שאנו אוכלים על שלחן אלוקי משותף. לכן הביעור צריך להיות דווקא במקום ה"שלחן גבוה", בארץ ישראל, ולא בחוץ לארץ.

נעמוד כעת על השלכות הלכתיות של ההבחנה הזאת.

שאלה גדולה וכבדה שעולה מדי שמיטה היא שאלת הייצוא. מספר ענפים בכלכלה הישראלית מבוססים בעיקרם על ייצוא לחו"ל, הכוללים ייצוא של פירות וירקות מסוימים. הייצוא עומד בתחרות מתמדת עם חקלאים מארצות אחרות. הפסקת הייצוא לשנה אחת עלולה להרוס את אפשרות הייצוא בשנים שאחרי השמיטה, מה שעלול לגרום לייבוש ענף זה. האחרונים עמדו על מספר הצדקות הלכתיות לייצוא.

כאמור, הביעור ואיסור ההוצאה קשורים זה לזה. כאשר הפירות כלים מהעצים, יש להשיב את הפירות שבבית למרחב הציבורי, מכיוון שבהחזקתם בבית יש נישול של זכות הציבור (כולל החיות) בפירות. הוצאת הפירות לחוץ לארץ פוגעת גם בזכות יושבי הארץ בפירות. הפירות אמורים להישאר בארץ בגלל שליושבים סביב השלחן של הקב"ה – שלחן גבוה, יש זכות בפירות, לא לאלו שעזבו את השלחן וחיים בחו"ל.

על סמך זה מציע הגר"ח ברלין הצעה מפתיעה: נניח שמגדלים פירות מסוימים לייצוא בלבד. לכאורה יושבי הארץ לא יכולים להתעקש על זכותם בפירות, מכיוון שהפירות מעולם לא גודלו עבורם. אילו רק זכות המקומיים הייתה נלקחת בחשבון, לא היו מגדלים את הפירות הללו כלל.

הרידב"ז דוחה את דברי הגר"ח ברלין. אמנם הוא מסכים עם העיקרון, אך אומר שבפועל הפירות גדלו בארץ. האינטרס של הנוטע שנטע את העץ אינו רלוונטי כאשר מגיעה השמיטה והקב"ה מפקיר את הפירות לכל!

הרב יעקב אריאל מקבל את הדחייה, אך מציע נפקא מינה מהעיקרון: עודפי ייצור. אם בארץ יש די והותר מפרי מסוים, יושבי הארץ אינם יכולים לטעון שהוצאת הפירות הללו לחו"ל פוגעת בזכותם בפירות.

הגרש"ז אורבך מציע פתרון קרוב: למכור את הפירות לנכרי כאשר הם מתחילים לצמוח. נשים לב: אין אפשרות למכור את הפירות אחרי שצמחו, שהרי הם כבר מופקרים, ואסור לסחור בפירות שביעית. אין אפשרות הלכתית למכור את הפירות לפני שהם קיימים (אין אפשרות הלכתית למכור חפץ שעדיין אינו קיים). בצירוף סברת הגר"ח ברלין, הגרש"ז מתיר למכור את הפירות לפני שהם בשלים לנכרי. חשוב להבחין שלא מדובר כאן בהיתר מכירה הרגיל. היתר מכירה הרגיל הוא למכור את הקרקע לנכרי, וכך להינצל מאיסורי שמיטה שונים. הגרש"ז מדבר על השתתפות עם הנכרי בפירות עצמן. מעת שהפרי נעשה של הנכרי, אין לנו אפשרות למנוע ממנו את ייצוא הפירות (נכון שמכרנו לו ושיתפנו אותו בעסק שלנו כדי שייבחר בייצוא, אך לכאורה גם בזה אין איסור).

פאת השלחן מציע לייצא רק אחרי זמן הביעור. זה מבוסס על מספר שיקולים:

- לפי חלק מהשיטות, בהגיע הביעור יש להפקיר את הפירות, ולאחר מכן הפירות כבר אינם קדושים. אם כך כבר אין איסור לייצא אותם.
- לפי שיטת הרמב"ם, בעת הביעור יש חובה להשמיד את הפירות. אם המטרה היא לשמור על זכות יושבי הארץ, לפי שיטת הרמב"ם אחרי הביעור אין לאף אחד זכות בפירות (הרב אריאל מתנגד לטענה זו: לא יתכן שנטען שמותר לנו להשתמש בפירות בגלל שמוטל עלינו לאבד אותם!).
- גם לפי הסוברים שחובת הביעור היא הפקר, ואחרי ההפקר הפירות עדיין קדושים, אם כל איסור ההוצאה לחו"ל נועד לוודא שהביעור ייעשה בארץ, אחרי הביעור אין סיבה לאסור את ההוצאה.

כמובן שהצעה זו איננה מסייעת ליבול שיתקלקל מיד אחרי הביעור. אך הוא טוב ליבול שאין לו מועד ביעור (כמו אתרוגים), ולתוצרת ששורדת לטווח ארוך, כמו יינות, על כך ניתן ללמוד בהרחבה כאן.

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה של:

טל שאול בן יפה
גדעון בן רחל
חוה רָאנְלָה בת פִּיִּלָּא
משה בן רחל
אריה יצחק בן גאולה מרים
אלרואי משה בן לינוי

ניר רפאל בן רחל ברכה
שי בת הלל
מאירה בת אסתר
ר' יצחק בן בריינדל גיטה
נהוראי בן רבקה נמיר
בתוך שאר חולי עם ישראל

ישראל בן רבקה
עובדיה בן אסתר מלכה
נטע בת מלכה
רבקה בת שרה בלה
ירחמיאל בן זלאתה רבקה
הילל בן תמר שפרה

הלכה פסוקה

תקצירים מתוך פסקי דין - רשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

עורך: הרב הדיין עקיבא כהנא, חוקר במכון משפט והלכה בישראל

חיוב על ביוש בקבוצת וואצאפ

'ארץ חמדה גזית' קצרין / טבת תש"ף / תיק מס' 79116

דיינים: הרב אורי סדן, הרב אחיה אמיתי, הרב מרדכי גרוס

המקרה בקצרה: בקבוצת הוואצאפ התגלעו מחלוקות בהקשר של הנהלת הישוב, על רקע זה, לפני כשנה וחצי התובע והנתבע כתבו אחד על השני כינויי גנאי ודברים נוספים. התובע מבקש לקבל מהנתבע פיצוי בסך 100,000 ש"ח עבור פרסום לשון הרע ובפגיעה בשמו הטוב. לטענתו, נפגעה גם פרנסתו ויתכן שזה בגלל הלשון הרע שדיברו עליו. לטענת הנתבע התובע הוא שפתח בדברים בוטים על הנתבע, ודבריו של הנתבע נאמרו כתגובה. בנוסף שני הצדדים תיארו כי בקבוצת הוואצאפ היו הרבה ביטויים קשים.

פסק הדין בקצרה: התביעה נדחתה, על הצדדים להפקיד כל אחד שיק בסך 50,000 ש"ח בבית הדין, שיינתן לצד השני במידה ויוציאו שם רע אחד על השני.

נימוקים בקצרה:

1. חומרת ביוש אדם ברבים

ישנו איסור חמור לבייש אדם, לפי חלק מהראשונים האיסור הוא חלק ממצוות התוכחה. עוון זה חמור מאוד עד שאמרו חכמים שנוח לו לאדם להפיל עצמו לכבשן האש ולא להלבין פני חבריו ברבים. בנוסף, יש בכך משום איסור אונאת דברים, ואיסורים נוספים.

2. פיצוי כספי בגין בושת

בגמרא (בבא קמא ז-צא) נאמר שבמקרה שאדם בייש אחר דברים, פטור מתשלום פיצויים. הרא"ש (שם ח, טו) כתב שלמרות זאת, המנהג הוא לנדות את המבייש עד שיפייסנו. הרמב"ם (חובל ומזיק ג, ה) גם הוא כתב שיש לקנוס את המבייש, וכך נפסק בשולחן ערוך (ח"מ תכ, לח), על פי דברי המהר"ם שיק (ח"מ ב) הסמכות לקנוס נוהגת גם בבתי הדין שבימינו.

3. היתר לענות על הטחת כינויי גנאי

הנתבע טען להגנתו שהוא הגיב על החרפות של התובע. בספר החינוך (מצווה שלח) כתב שלאדם מותר לענות למחרפיו. נראה שמקורו הוא מסוגיית "עביד איניש דינא לנפשיה" (בבא קמא ז-כח), שם מבואר שאדם יכול לעשות דין לעצמו במקרים מסוימים. מסוגיה זו עולה כי עליו להגיב באופן מידתי ומינימלי. על פי זה, אמנם תגובת הנתבע היתה מותרת, אך השימוש הלא מידתי בביטויים קשים ופוגעניים היה מיותר ופוגעני. למרות זאת בבושת דברים כתב הים של שלמה (בבא קמא ח, מב) שאדם שהטיח דברים באדם אחר שקרא לו בשמות גנאי, פטור מתשלום. לכן יש לפטור את הנתבע.

4. אין לחייב תשלום מגיב בוטה בקבוצת וואצאפ שבה השיח פוגעני

בית הדין פטר את הנתבע מסיבה נוספת, והיא שבשולחן ערוך (ח"מ תכ, כד) נפסק שהחיוב על הבושת הוא לפי המבייש והמתבייש. דין זה רלוונטי גם למקום ואווירה שבה אנשים רגילים (לצערנו) לבייש זה את זה, וזו תרבות השיח. כך אפשר ללמוד מדברי הגמרא (בבא קמא פו ע"ב) שהמבייש ערום פטור. וכך פסק הרב שבתאי יונה (שו"ת שי למורא, כא) שאין לחייב נשים בזמנו על חרפות וגידופים, משום שזו היתה דרך הדיבור שלהן. כיון שבקבוצת הוואצאפ של היישוב היו החברים רגילים לכתוב בצורה בוטה ומביישת, אין אפשרות לתבוע כספית את הנתבע על דבריו.

5. הצורך ליצור יחס מכבד בין הצדדים

התובע ביקש מבית הדין להביא לכך שהנתבע יפסיק להכפיש את שמו. בית הדין קיבל את הדברים, אולם קבע שעל שני הצדדים יפסיקו להכפיש זה את זה. לצורך הבטחת עניין זה, כל צד יפקיד שיק על סך 50,000 ש"ח בבית הדין, ובמידה ואחד הצדדים יכפיש את הצד השני, השיק יימסר לצד השני. בנוסף עליהם להתנצל זה בפני זה. בית הדין קבע שאין בפתרון זה משום אסמכתא מכמה סיבות: א. משום שזו התחייבות שבית הדין מחייב את הצדדים (דברי גאונים פא, פשרה יג). ב. כיון שהקנס הדיני אין בו משום אסמכתא (דעת רבנו תם בתוספות סנהדרין כד ע"ב ד"ה כל, נפסק ברמ"א ח"מ רז, יג). ג. במקרה שיש בושת ניתן לקבוע פיצוי מוסכם מראש (דעת ר"י בתוספות בבא מציעא סו ע"א ד"ה מניומי) ד. החיוב כולל פיצוי על נזק שכבר אירע בעבר, ולכן אין בו משום אסמכתא.

למעבר לפסק הדין

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וברור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד. זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ז)

Valleta, Malta

וולטה, מלטה

סיוון תשס"ח

טיפול בנפטר שיש צורך לדחות את הלווייתו

שאלה

אחד מחברי קהילתנו נפטר בגיל מבוגר, ב"ה. קרוביו שחיים מחוץ למדינה היו יכולים להגיע להלוויה רק אחרי שלושה ימים מהפטירה. כדי לשמור על כבוד המת, ניקינו את הגופה מחומרים אורגניים. האם נהגנו נכון הלכתית? מתי היינו אמורים לעשות את הטהרה - לפני הניקיון, אחריו או לפני הקבורה? אם תדריכנו כיצד לעשות את הטהרה, נודה לכם. מה מקורו של המנהג לתת ביצים על ראש המת? האם חייבים להקפיד שגברים יטפלו בגברים ונשים בנשים? האם מותר לקבור בארון?

תשובה

- א. אסור להלין את המת, אלא אם ה"הלנה" נעשית לכבודו, כגון להביא לו ארון ותכריכים, או כדי שיבואו קרובים וכדו'.¹ צריך שבשעת הקבורה המת ותכריכיו יהיו נקיים, לכן אם הזמן בין המיתה לקבורה קצר יש לסמוך את הטהרה לקבורה. במקרה שיש צורך להלין את המת לכבודו, ניתן לסמוך את הניקיון והטהרה למיתה, כדי שלא ימאס המת על העוסקים בו, או מטעמי הגיינה. ואם לאחר הניקיון ישוב המת ויתלכלך, חוזרים ומנקים את הכלוך סמוך לקבורה.²
- ב. אחרי הניקיון מסירים מעל המת את הסדין שהיה עליו בשעת הרחצה, ומעמידים את המת: שני אנשים מחזיקים במת, ושני אנשים נוספים שופכים עליו את המים, אחד בצד ימינו ואחד בצד שמאלו, מראשו ועד רגליו. וצריך שישפכו את המים ביחד, היינו שלפני שהראשון יסיים שפיכת המים שבידו כבר יתחיל השני לשפוך.
- בארץ ישראל יש שמניחים את המת בזמן הניקיון על לוח ("דף") מיוחד המסייע בהעמדת המת והחזקתו בזמן הטהרה. אחרי שפיכת המים, אחד מחברי החברה קדישא מכסה מיד את המת בסדין יבש. שוטפים את דף הטהרה ושוטחים מעין שטיח על הדף, ומשכיבים את המת על הדף כשהוא מכוסה בסדין הלבן והיבש. מנגבים היטב את הגוף לפני הלבשת התכריכים.³
- ג. מנהג נתינת הביצים על הראש הנו מנהג קדום, וטעמיו מבוארים במקורות קבליים.⁴ רוב רובן של קהילות ישראל אינן נוהגות כיום מנהג זה.
- ד. גברים לא יעסקו בטהרת נשים, משום הרהור, אך נשים יכולות לעסוק בטהרת גברים.⁵
- ה. יש לקבור באדמה, שנאמר "כי עפר אתה ואל עפר תשוב". לפיכך לכתחילה יקברו ללא ארון, או בארון שיש בו נקבים.⁶ אם הארון אינו מנוקב והניח את הארון באדמה – יצא בדיעבד ידי חובת מצוות קבורה, וכך נוהגות רוב קהילות בחו"ל.

¹ שו"ע (יו"ד סי' שנו סעי' א).

² שם (סי' שנב) "פתחי תשובה" (סי"ק ג, בשם תשובת "חתם סופר" יו"ד סי' שכח).

³ "גשר החיים" (א עמ' צח).

⁴ שו"ת "חתם סופר" (יו"ד סי' שכז).

⁵ שו"ע (יו"ד סי' שנב סעי' ג).

⁶ ותשם (סי' שסב סעי' א).

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:

הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

<p>לעי"נ שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלב"ע סיוון תשע"ט</p>	<p>לעי"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג</p>	<p>לעי"נ גב' לוריינ הופמן ז"ל</p>	<p>לעי"נ חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלב"ע ז' בתשרי תשע"ה</p>	<p>לעי"נ סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלב"ע כ"ד בחשוון תשע"ח</p>
לעי"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד				